

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Maja Komjanc

Vojna in povojni dogodki
v poeziji Milene Merlak Detela

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Maja Komjanc

Mentorica: red. prof. dr. Ljubica Jelušič

Vojna in povojni dogodki
v poeziji Milene Merlak Detela

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

Zahvala

Zahvaljujem se mentorici, red. prof. dr. Ljubici Jelušič, za vse njene spodbude in strokovne nasvete, s katerimi mi je pomagala, da sem uspela dokončati diplomu.

Vojna in povojni dogodki v poeziji Milene Merlak Detela

Milena Merlak Detela velja za eno najpomembnejših slovenskih pesnic v emigraciji. Njen pesniški opus še zdaleč ni omejen le na vojne in povojne teme, so pa travmatični dogodki med in po koncu druge svetovne vojne pustili močan pečat njeni, predvsem zgodnji poeziji oz. poeziji prvih dveh pesniških zbirk.

V diplomski nalogi želim z analizo tistih pesmi Milene Merlak Detela, ki se tematsko vežejo na vojno in povojne dogodke, prikazati, kako se ti dogodki, ki so pesnico osebno čustveno zaznamovali, odražajo v njeni poeziji. Izbor pesmi je narejen iz njenih pesniških zbirk, napisanih v slovenskem jeziku: *Sodba od spodaj* (1964), *Beseda brez besede* (1968), *Zimzelene luči* (1976), *Kaj je povedala noč / Was die Nacht erzählt / What night reveals* (1985) in antologijska zbirka *Svet svitanja* (1997). Devetnajst izbranih pesmi razkriva pesničino zgodnje pisanje o dolgo zamolčani temi v slovenskem prostoru – povojnih pobojih, njen pogled na prihod nove oblasti, lastno doživljanje emigracije, krute podobe vojne in njen s spomini na preteklost zaznamovan pogled na slovensko prihodnost.

Ključne besede: emigracijska poezija, vojne travme, povojni dogodki.

War and the after-war events in the poetry of Milena Merlak Detela

Milena Merlak Detela is one of the most influential poets of the emigration. Her poetic opus is by no means limited to the theme of war and the after-war events, however, her traumatic experiences from these times have left a big mark on the early poetry, specifically the first two collections of the poet's work.

My thesis represents an analysis of poems by Milena Merlak Detela, which are linked to the theme of war and the post-war events. It aims to show how the poet's personal feelings about the experience of these events are reflected in her poems. The chosen works are from the collection of poems written in Slovene language: *Sodba od spodaj* (1964), *Beseda brez besede* (1968), *Zimzelene luči* (1976), *Kaj je povedala noč / Was die Nacht erzählt / What night reveals* (1985) and anthological collection *Svet svitanja* (1997). Nineteen of the chosen works disclose the poet's early writing about a topic long-buried on the Slovene grounds: the after-war killings, her view on the new coming political powers, personal experiences of emigration, cruel images of war and her views of the future, masked by past experiences.

Key words: immigration poetry, war traumas, post-war events.

KAZALO

1 UVOD	6
2 METODOLOŠKO-HIPOTETIČNI OKVIR	7
2.1 Metoda analize.....	7
3 BIOGRAFIJA IN BIBLIOGRAFIJA	12
3.1 O Mileni Merlak Detela.....	12
3.2 Objave v literarnih revijah in časopisih	14
3.3 Knjižne izdaje	17
3.4 Kritiki in raziskovalci Milene Merlak Detela.....	18
3.5 Poezija Milene Merlak Detela v antologijah	19
4 ODSEVI VOJNE IN POVOJNIH DOGODKOV V POEZIJI MILENE MERLAK DETELA	21
5 SKLEP	42
6 LITERATURA	43

KAZALO SLIK

Slika 3.1: Milena Merlak Detela. Vir: Merlak (1976).....	12
Slika 3.2: Literarni nastop v študentskih letih. Vir: Detela (1987).	13
Slika 3.3: Naslovnica <i>Mladih obrazov</i> (1955). Vir: <i>Mladi obrazi</i> (1955).....	15
Slika 3.4: Naslovnica revije <i>Meddobje</i> . Vir: <i>Meddobje</i>	16
Slika 3.5: Naslovnica revije <i>Most</i> . Vir: <i>Most</i>	16
Slika 3.6: Naslovnica pesniške zbirke <i>Pepeo u očima</i> (2014). Vir: <i>Pepeo u očima</i> (2014). ...	18

1 UVOD

S poezijo Milene Merlak Detela sem se podrobneje seznanila pri pisanju moje diplomske naloge na oddelku za slovenistko Filozofske fakultete v Ljubljani. Tam sem se posvetila vsebinski in delno tudi stilni analizi njenega pesniškega opusa petih pesniških zbirk, napisanih v slovenskem jeziku.

Po prebrani prvi pesniški zbirki *Sodba od spodaj*, ki jo je izdala leta 1964 v Trstu, sem občutila njeno globoko tesnobo in ujetost, ki se je zrcalila v temačnih tonih njene poezije in njeno silovito hrepenenje po svetlejšem življenju. Presunile so me njene podobe umiranja ujetega v sončni zahod, ki v očeh bralca riše tragično ugašanje življenja človeka, poslanega v smrt. Motivi in teme iz obdobja 2. svetovne vojne in povojnih dogodkov so se v posameznih pesmih pojavljali tudi v drugih pesniških zbirkah. Občutila sem njihov močan vpliv pri pesniškem ustvarjanju Milene Merlak Detela.

V tem diplomskem delu želim tako izpostaviti tiste pesmi, iz katerih je najbolj vidna zvezanost z njenim osebnim doživetjem druge svetovne vojne in dogodki tik po koncu vojne. S tem pa želim predvsem poudariti, kar posredno že govori poezija sama zase. To je dejstvo, kako globoke duševne rane proizvaja vojna, kako nepomembne so vojni stiske posameznika, kako vojna ne izbira žrtev. Vojna je družben pojav, ki s svojo krutostjo prekaša vse naravne pojave. Hkrati pa poezija Milene Merlak Detela prinaša pogled na dogodke ob koncu vojne z njene osebne perspektive, ki je pogled človeka, ki se je znašel na drugi strani takratne uradne politike in ki je emigriral, da je lahko izpovedal svoje bolečine in ubesedil svoja stališča.

2 METODOLOŠKO-HIPOTETIČNI OKVIR

V moji diplomski nalogi najprej predstavljam kratko biografijo in bibliografijo pesnice Milene Merlak Detela. S podrobno razlago in opisom pesniških zbirk se v tej nalogi ne ukvarjam. Težišče moje naloge tako predstavljajo analize pesmi, ki se tematsko vežejo na čas druge svetovne vojne in povojne dogodke, ki so pesnico tudi osebno zaznamovali. Na koncu podajam sklep, kjer sem povzela ugotovitve analiz predhodnega poglavja.

Cilji moje naloge so iz pesmi petih pesniških zbirk Milene Merlak Detela, napisanih v slovenščini: *Sodba od spodaj* (1964), *Beseda brez besede* (1968), *Zimzelene luči* (1976), *Kaj je povedala noč / Was die Nacht erzählt / What night reveals* (1985) in antologijska zbirka *Svet svitanja* (1997) izbrati pesmi z vojno in povojno tematiko ter ugotoviti, kateri dogodki so čustveno najbolj zaznamovali pesnico in kakšen odnos vzpostavlja do njih.

Do izbora sem prišla s pomočjo pregleda pesniških zbirk in pregleda vsebinskih analiz pesmi, ki sem jih že opravila za mojo diplomsko nalogo na slovenistiki. Ta nosi naslov *Poezija Milene Merlak Detela*. Diplomsko nalogo na oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani sem zagovarjala petnajstega septembra 2016. Primerne analize bom uporabila in jih po potrebi dopolnila.

Moja hipoteza je: Vojni in povojni dogodki so čustveno zaznamovali Mileno Merlak Detela in se odražajo v njeni poeziji.

2.1 Metoda analize

Metoda analize besedil pesmi je zelo kompleksen proces, ki ga je težko na hitro in enostavno opisati. Sama sem uporabila vsa znanja, ki sem si jih pridobila skozi leta mojega študija na slovenistiki. Pri razpoznavanju pomena pesmi in sporočil so mi do neke mere pomagali podatki o avtoričinem življenju, ki sem jih našla navedene v njenih pesniških zbirkah, v knjigi Leva Detele *Časomer življenja*, v prispevkih Janje Žitnik in Irene Žerjal o Mileni Merlak Detela in v različnih člankih, ki sem jih pridobila z brskanjem po internetnih straneh ipd. V pomoč so mi bile tudi literarne teorije (Matjaž Kmecl, Janko Kos, Silva Trdina). Vendar to ni dovolj, da lahko uvidimo sporočilo pesmi oz. pesem interpretiramo. Zato navajam spoznanja

prof. dr. Irene Novak Popov s Filozofske fakultete v Ljubljani, ki najlepše zajamejo to kompleksnost procesa in so plod njenega dolgoletnega branja in študija.

Novak Popov meni, da je poezija že od nekdaj posebna raba jezika, v primerjavi z vsemi drugimi zelo posebna: sporočilo nastaja kot proces kodiranja na mnogih ravneh: ritmični, melodični (intonacijski), zvočni (prozodični) in seveda tudi semantični. Ker so pesniška besedila kratka, so sporočila izjemno zgoščena, kar predpostavlja posebne učinke figurativne rabe besed, se pravi takega pomenjenja, ki poleg običajnih pomenov (denotacij) sproža še vrsto dodatnih pomenov (konotacij), ki jih razbiramo šele v sobesedilu. Skoraj vsa pesniška besedila temeljijo na simbolnem označevanju, ki je načeloma pomensko nedoločljivo, ker je abstraktno, celo metafizično (nekaj nadčutnega, transcendentalnega), čeprav je mnogo simbolnih konotacij v kulturi utrjenih, konstantnih: da npr. tema, noč konotira negativna razpoloženja ali eksistencialne izkušnje, vse do resignacije ali smrti, nasprotno pa svetloba in dan konotira radost, veselje, moč, vitalnost, začetek nečesa novega.

Simbolno vrednost imajo lahko pokrajina (gora, morje, puščava, brezna), predmeti (vodnjak, pahljača, hiša), barve, liki (križ, krog, svastika), osebe (kralj, Kristus, Trnuljčica, desetnica, žalik žena, Kralj Matjaž, Hamlet, Orfej), živali (lev, bik, jelen), rastline (hrast : trs), izmišljena bitja (zmaj). Skratka simbolizant, to je znak, ki pomeni še nekaj, je lahko karkoli; kaj pomeni v določenem sobesedilu, pa je ugibalna naloga za naslovnika, bralca, ki jo lahko različno interpretira. Simboli imajo pogosto neko logično (metonimično) zvezo s tem, kar na tak način sporočajo: volk je zverina/plenilec, mesojedec, pogosto samotarska žival, zato je njegova simbolna vrednost povezana z lastnostmi, ki mu jih pripisuje določena kultura; nekatere divje živali "so" lepe, plemenite, vzvišene (lev, slon, tiger), druge odurne (podgana): lisica je zvita, zajec plašen, opice se pačijo, papagaji zgolj ponavljajo itn.. V sodobni poeziji so simboli pogosto individualna kreacija, vendar ne poljubna, temveč naslonjena na tradicijo (bistven del tradicije je tudi mitologija).

Novak Popov pravi, da so pomembno pesniško sredstvo tudi metafore, se pravi pridevniki, glagoli in samostalniki, ki označujejo na poseben način: oči so zvezde (ker se leskečejo, so daleč, od njih je odvisna subjektova usoda kot usoda mornarjev, ki se orientirajo po zvezdah); ladja sanj implicira, da so sanje dinamične, kakor da bi se premikali po neznani pokrajini; sonce se smeje, nebesnemu telesu pripisuje človeške lastnosti, izraz zadovoljnosti, veselja, radosti (kakor smo veseli, če sije sonce), drevesa šepetajo (vsebujejo poleg tega še konotacijo skrivnosti).

Poseben tip figurativnega izražanja, razlaga Novak Popov, so tudi metonimije, zlasti tiste, ki z nekim fragmentom implicirajo večje celote: Kosovelovi stolpovi Evrope, ki se majejo, pomenijo celotno evropsko umetnostno zgodovino, zgodovino novega veka in kapitalizma ne le cerkvenih ali danes telekomunikacijskih stolpov, torej destabilizacijo evropske civilizacije. Enako velja za cerkev > religija. Z zunanjim izgledom priklicujejo notranjo vsebino ali pa navajajo posledice zato, da bi prikrije vzroke (pretepen otrok - kdo ga je pretepel). Metonimija namreč temelji na tem, da rabljena beseda zamenjuje nekaj neizrečenega, v besedilu odsotnega, kar je treba uganiti iz sobesedila, je pa med obema takšna ali drugačna logična zveza (zapreti oči lahko pomeni spat, bežati pred resnico ali umreti). Tu Novak Popov navaja slovarske primere, lahko pa bi tudi frazeme: metati bob ob steno pomeni početi nekaj absurdnega, kar ne bo prineslo rezultata, kajti bob je vrsta stročnice, ki ima bistveno trša zrna od graha ali fižola in ga tudi metanje ob steno ne zmehča. Pri figurativni rabi besed izhajamo iz nelogičnosti običajnega, včasih so rekli dobesednega ali slovarskega (kolektivnega) pomena, nato pa skušamo ugotoviti, s kakšnimi razumevalnimi strategijami je mogoče odkriti drugotni, figurativni pomen. To je nauk o figurah, ki je nujen za to, da ima pesniško besedilo za bralca sploh kak smisel.

Novak Popov dodaja, da na pomenski ravni literarna veda govori tudi o motivih in temah. Oboje so elementi vsebine: motivi so gradivo besedilnega sveta (po Janku Kosu emocionalni, intelektualni, etični), lahko so konkretni ali abstraktni (žalost, sreča, ljubezen), vsekakor so to tiste predstave, skozi katere dojamemo bolj abstraktno, sintetično temo: družbeno, zgodovinsko, bivanjsko, erotično, religiozno, nazorsko, ekološko, poetološko ali pesniško, umetniško, nacionalno, intimno itn. Tema je problem, o katerem govori literarno besedilo, vprašanje, ki ga pesnik/lirski subjekt odpira in zastavlja sebi in seveda bralcu. Problemov pa je neskončno veliko: eden med njimi je tudi izselitev slovenskih izobražencev in vzroki za to dejanje obupa in hkrati upanja. Do teme se dokopljemo z razmišljanjem, sintetiziranjem informacij iz motivov: govor občudovanja ženskega obraza, telesa, gibanja, obnašanja pogosto napeljuje na erotično temo, zlasti če je govorec moškega spola in če je iz njegovih izjav mogoče razpoznati, da bi se občudovanemu predmetu rad približal, ga posedoval, z njim živel. Tema je v poeziji problem lirskega subjekta, to je fiktivnega govorca, ki opravlja določena govorna dejanja: meditira, opazuje, se spominja, ugotavlja, sprašuje, opisuje, pripoveduje, dialogizira, obljublja, prosi, zanika, se upira itn.

Ko gre za interpretacijo pomena oziroma smisla besedil Novak Popov pravi, da se je najbolje oprijeti motivov in tem ter ob tem simboličnega (v manjši meri tudi metaforičnega in metonimičnega) načina označevanja. Simboličnost je tem pomembnejša zato, ker se o določenih temah v povojni družbi ni smelo govoriti odkrito in neposredno, zato so se vsi pesniki generacije Milene Merlak Detela: Dane Zajc, Gregor Strniša, Veno Taufer (v manjši meri v svoji drugi zbirki *Naplavljeni plen* tudi Saša Vegri) izražali v tem hermetičnem kodu in skozenj spregovorili o družbenih anomalijah (prikritem nasilju enoumja, strahu, grožnjah, sumu, kontroli, zapovedi optimistične vere, prepovedi kritičnosti), ki so jih ljudje poznali in hkrati ponotranjili. Omenjeni pesniki so v svoji poeziji uporabljali podobe. Podoba je namreč nadpomenka za vse semantične figure, saj posamezne metafore in simboli delujejo kot preplet: primer je Zajčev *Veliki črni bik*, ki rjove v jutro, ne da bi ga kdo slišal, zato ga neimenovani subjektov glas sprašuje, čemu to počne, in poziva, naj utihne, ker je njegovo oglašanje zaman/absurdno. Pomemben v tej podobi je tudi opis pokrajine in govorna dejanja, ki zaradi vztrajnega ponavljanja istega vprašanja delujejo kot rotitev. Tedanja oblast je pesnika preganjala, ker je menda v tulečem biku (simbolu moči) prepoznala Borisa Kidriča. Lahko pa bi v njem videla tudi nesrečnega posameznika, ki ga čaka kruta usoda: Sonce na vzhodu že brusi bleščečo mesarsko sekuro. Da bo sonce vzhlo na vzhodu, ni nič nenavadnega, da pa je sonce implicitno podobno mesarju (klavcu) in ta mesar lociran na Vzhod, pa je spet povezano s tedanjo družbeno situacijo, ko se je komunistična oblast sklicevala na ideje iz Sovjetske zveze, ki je vzhodno od nas, in uporabljala metode, ki spominjajo na pokončevanje živali.

Novak Popov poudarja, da branje poezije aktivira vse naše potenciale: imaginarne (domišljijo, predstave), emocionalne (empatijo, imaginarno vživetje – celo v nemogoče, fantastične situacije) in intelektualne (življenjska spoznanja, izkušnje), zato ima dobra poezija transformativno moč: ob njej presprašujemo svoja prepričanja, mnenja, odzive, miselne vzorce, izkušnje, spomine, vrednote, pogled na svet (v primeru Milene Merlak Detele in Leva Detele je to pogled na zgodovinsko resnico, ki so si jo prilastili zmagovalci in obenem prepovedali vsakršen drugačen pogled). Včasih je ta moč terapevtska (za izpovedovalca in adresata): z govorom nekaj globoko potlačenega spravlja v razvid sebi in drugim. Novak Popov dodaja, da ne smemo namreč pozabiti, da je poezija komunikacija (s sabo in drugim človekom, med posameznikom in družbo). Pojasnjuje tudi, da nikoli ne gledamo v zavest drugega, ampak vedno razbiramo njegova (jezikovna) sporočila. Sporočilo, ki pomeni, pa je

tako rekoč vse, ker smo družbena bitja, socializirana v neko kulturo in neko zgodovinsko in politično situacijo.

Nadalje Novak Popov razlaga, da je metoda branja poezije kombinacija raznovrstnih metod prepoznavanja smisla: osnovna predpostavka je, da pesem nekaj pomeni, da hoče učinkovati na bralca, kaj pomeni in kako učinkuje, pa je stvar dogovarjanja, tradicije. Pri tem pa Novak Popov opozarja, da tradicija ne vsebuje vseh bralcev, ampak kompetentnih, strokovnih, šolanih, ki imajo v resnici edini priložnost, da svoje razumevanje objavijo (v razpravah, literarnozgodovinskih priročnikih, berilih (Ampak v berilih le tisto, kar potrdijo državne institucije za izobraževanje, zato besedil Milene Merlak Detele in Leva Detele v njih ne bomo našli. Pojavlja se tudi problem, koliko politični angažma pesnika preči umetniško moč)). Novak Popov pojasnjuje, da v resnici bere vsak na nekoliko drugačen način, vendar v pesem ne more investirati/projicirati povsem poljubne vsebine (erotične pesmi ne moremo razglasiti za nacionalne: čeprav se ti dve lahko povežeta, tako kot v romantiki, pri Prešernu v Sonetnem vencu; groteske ne moremo imeti za normalno podobo, fantastika v resničnem življenju ni mogoča). Čeprav je vsa literatura, tudi poezija fiktionalna tvorba (umišljenina), jo vendarle dojemamo kot možni svet, kot neko kvaziresničnost in se tako do nje tudi obnašamo: izkusimo nekaj, kar sicer ni resničnost, vendar bi lahko bila resničnost (Novak Popov 2016).

Na podlagi analiz pesmi sem naredila sledeč izbor devetnajstih pesmi iz vseh petih pesniških zbirk, napisanih v slovenskem jeziku: *Brezverje*, *Pepel v Očeh*, *Gora*, *Grobar*, *Mrlič naše mladosti*, *Na morskem dnu*, *Sodba od spodaj*, *Apokalipsa*, *Otroška soba*, *Med goro in morjem*, *Iz bibliografije*, *Pomlad 1945*, *Desetnica*, *Gravitacija*, *Na pokopališču mrtvih brez imena*, *Toča*, *Sodobna slovenska parabola I.-III.*, *Slovenski pušeljc po domače*, *Kakšno bo leto za slovenski pušeljc?*.

3 BIOGRAFIJA IN BIBLIOGRAFIJA

3.1 O Mileni Merlak Detela

Slika 3.1: Milena Merlak Detela.

Vir: Merlak (1976).

Pesnica, pisateljica, esejistka in prevajalka Milena Merlak Detela se je rodila 9. novembra 1935 materi Antoniji in očetu Andreju Merlaku v Ljubljani kot osmi otrok in mlajša sestra svoje dvojčice Zvonke. Imela je štiri brate in štiri sestre. Svoje otroštvo in mladost je preživela na domači kmetiji v Žibršah pri Logatcu na Notranjskem, po domače Pri Rečanu. Njeno otroštvo (6-10 let) je travmatično zaznamovala druga svetovna vojna in obdobje tik po njej: dva brata sta bila ubita v povojnih pobojih leta 1945, oče pa je leta 1951 naredil samomor. Maturirala je na Bežigradski gimnaziji v Ljubljani. V letih 1955–60 je na ljubljanski Filozofski fakulteti študirala primerjalno književnost in psihologijo¹ (Forstnerič-Hajnshek 1990; Žitnik 1999; Rodovnik rupske rodbine).

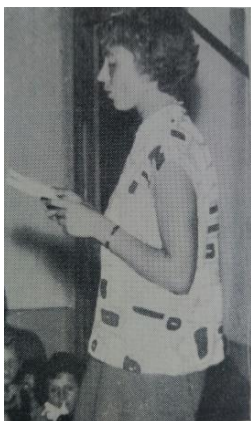
V študentskih letih je spoznala Leva Detelo, ki je spomin na dan, ko je spoznal Mileno, takole opisal v svoji knjigi *Časomer življenja*:

Z nasmeškom na ustnicah je stala pri vhodnih vratih v predavalnico. Podoba je bila, da se je za njeno na videz veselo, živahno, vitko pojavo skrivala neka drugačnost, zakrita žalost, da že od svoje zgodnje mladosti ne more živeti tako, kot ji prišepetavajo ali ukazujejo družba in običajni ljudje. Zdelo se mi je, da sicer živi tu z nami v tem svetu in njegovih zahtevah, a vendar izven našega življenja, kot da se je bila zapletla v dolge nesrečne sanje iz velikih hrepenenj in neuresničenih pričakovanj, *zdaj pa beži pred*

¹ Podatki za vrsto študija se v razpravah o njej in v njenih zbirkah razlikujejo. Nekateri navajajo, da je študirala primerjalno književnost in psihologijo, drugi pa svetovno književnost in psihologijo. Nikjer ni podatka, ali je študij pri nas zaključila. Na internetni strani Rodovnik rupske rodbine pa je pod Milena Merlak zapisano: poklic: maturant-pisatelj.

ljudmi in samim seboj skozi dolge, nepregledne blodnjake brez začetka in konca. Tako sva se, pripovedujoč si najine težke zgodbe, hitro zbližala (Detela 1987, 203).

Slika 3.2: Literarni nastop v študentskih letih.

Vir: Detela (1987).

Na značaj pesnice Milene Merlak Detela kot osebe s svojimi življenjskimi nazori, ki se razlikujejo od večine, priča še en zanimiv spomin iz študentskih let Pavleta Mihevc, ki ga je objavil v *Logaških novicah* kot spomin na pesnico decembra 2006:

Oba sva bila študenta na Filozofski fakulteti. Vsak na svojem povsem drugačnem študijskem oddelku. Mimo samo bežnih pozdravov ob srečanjih so nas povezovali tudi skupne ure pri obveznem »pranju možganov«, ki smo jih mogli sprejemati rutinsko. No, ne vsi! Tako se spomnim Mileninega »upora«, ki smo ga vsi pozorno, sicer vsak po svoje in zase tiho občudovali. Upala si je predsedstvu konference glasno ugovarjati. Jasno si je dovolila izraziti svoj pogled na svet in ljudi okoli sebe. Po tistem nastopu, ki je mnoge vznemiril, o Mileni nismo slišali kaj dosti več. Kasneje smo ugotovili, da je emigrirala. Takratni politični režim je občutila kot neznosno breme (Mihevc 2006).

Milena Merlak in Lev Detela sta 8. avgusta 1960 emigrirala v Avstrijo. Pesnica je leta 1997 v intervjuju za *Tednik* povedala, da v Avstrijo nista odšla čisto prostovoljno in dodaja, da sta oba trpela v ožjem domačem krogu zaradi nerazumevanja do njune želje po poklicnem ukvarjanju s pisateljevanjem (Emeršič 1997). Lev Detela pa v *Časomerju življenja* o njunih razlogih za odhod v tujino piše:

Vedno bolj čutiva, da prestopiva ožje meje slovenskega prostora. Če hočeva zrasti v večsmerno duhovnost, se morava soočiti z vsemi vejami slovenstva, pa naj je to uradni politiki všeč ali ne. Seznaniti pa se morava prav tako z glavnimi značilnostmi evropskega, oziroma svetovnega utripa – če

je le možno takorekoč na terenu samem in neposredno iz prve roke. V naju zori sprva še podzavestni sklep, da se bova morala podati na zahtevno in nevarno, za mnoge pa tudi vprašljivo potovanje v tujino, če bova hotela uresničiti najine želje po novih spoznanjih in po suverenem prevrednotenju slovenske duhovne stvarnosti v luči novih pluralističnih konceptov in spoznanj o humanem in tolerantnem upoštevanju različnih protislovij, vsebinskih večsmernosti in človeške, oziroma družbene ali duhovne drugačnosti (Detela 1987, 215).

Lev Detela med razloge za odhod navaja tudi občutek strahu ter njuno zverženo razmerje do akademskih in pisateljskih organizacij. Poudarja njun kritičen odnos do družbe in oblasti (Detela 1987, 217).

V Avstriji sta se 24. oktobra leta 1960 poročila v baročni cerkvi v Traiskirchenu. Ustalila sta se na Dunaju. Njuna močna želja po literarnem ustvarjanju je premagala težke začetke, na katere sta naletela v novem okolju. Pri pesnici Mileni so bile to predvsem jezikovne ovire.² Rodili so se jima trije otroci, dečki: Gregor, rojen leta 1962, ter dvojčka Tomaž in Matija, rojena leta 1967.

Milena Merlak Detela je postala ena najpomembnejših in najkvalitetnejših avtoric slovenske izseljenske lirike (Poniž 1997; Žitnik 1999). S prevodi slovenske literature v nemščino in avstrijske nemške literature v slovenščino ter izvirnimi besedili v nemščini pa se je vpisala tudi v sodobno avstrijsko književnost (Detela 2007). Umrla je 4. avgusta 2006 na Dunaju.

3.2 Objave v literarnih revijah in časopisih

Začetke njene pesniške poti, pred odhodom v tujino, lahko umestimo v drugo fazo sodobne slovenske poezije, med predstavnike t.i. kritične generacije, v kateri so bili: Dane Zajc, Gregor Strniša, Venko Taufer in Saša Vegri (Novak Popov 2014, 12). Družila se je tudi z Rudijem Šeligo in Lojzetom Kovačičem. Njeno poezijo so zaznamovali predvsem dogodki med drugo svetovno vojno in po njej, še zlasti smrt dveh bratov (bila sta ubita v poveljskih pobojih leta 1945) in očeta (napravil je samomor). Njenemu odhodu v tujino je botrovalo nestrinjanje z uradno politiko, občutek, da ne more svobodno ustvarjati ter nerazumevanje družine do njene izbire poklica (Emeršič 1997; Detela 1987).

² V intervjuju za *Tednik*, 1990 je Milena Merlak Detela o jezikovnih ovirah dejala: »Dolgo nisem mogla ustvarjati v nemščini, moje znanje je bilo prešibko. (...) Zdelo se mi je dolgo na tujem, ko še nisem pisala dvojezično, kot da nimam več dveh nog, počutila sem se kot nekakšen medplanetarni enonožec.« (Forstnerič-Hajnshek 1990)

Svoja prva literarna snovanja je objavila v literarnem glasilu Bežigradske gimnazije v Ljubljani *Mladi obrazi* leta 1955. V glasilu je objavila dve kratki zgodbi *Lov na jazbeca* in *Ena izmed mnogih*. Skupaj z Marjanom Erbežnikom je glasilo tudi uredila.

Slika 3.3: Naslovnica *Mladih obrazov* (1955).

Vir: *Mladi obrazi* (1955).

V letih 1957–1960 je sodelovala v *Reviji 57*, *Naši sodobnosti* in *Tribuni*. Leta 1960 so ji iz takratnih založb Državne založbe Slovenije in Cankarjeve založbe zavrnili rokopis njene pesniške zbirke z naslovom *S soncem sva si podobna* (Detela 1987).

Pri Ljubljanskem dnevniku je v prvi polovici leta 1960 sestavljala reportažne *Ljubljanske slike* – atmosferske skice iz vsakdanjega življenja prebivalcev glavnega mesta in se tako za kratek čas preizkusila v novinarskih vodah (Detela 1987, 207).

Po odhodu v tujino, po letu 1960, je Merlakova objavljala pesmi in kratko prozo v nekaterih zdomskih in zamejskih revijah: v tržaški družinski reviji *Mladika* in reviji z intelektualnimi ambicijami *Most*, v koroški zamejski reviji *Mladje*, v reviji *Celovski zvon* (danes *Zvon*), v celovski družinski reviji *Vera in dom* (danes *Družina in dom*), v mesečniku za Slovence na tujem *Naša luč*, v alternativni publikaciji *Slovenska vest*, v argentinski reviji *Meddobje* in v *Zbornikih Svobodne Slovenije* ter v reviji za Slovence v Avstraliji *Misli*.³

³ Podatke o mestu objav sem pridobila s pregledom zapisa iz baze podatkov NUK in iz vzajemnega kataloga Cobib.

Slika 3.4: Naslovnica revije *Meddobje*.

Vir: *Meddobje*.

Slika 3.5: Naslovnica revije *Most*.

Vir: *Most*.

Od sedemdesetih let naprej je objavljala tudi v slovenski literarni in kulturni periodiki, v *Dialogih*, *Problemih* ter *Prostoru in času*, po letu 1990 pa še v mesečniku Slovenske izseljenske matice *Rodna gruda* in *Slovenskem izseljenskem koledarju*, v reviji *Srce in oko*, reviji *SRP*, zborniku *Dom in svet*, v mesečniku *Božja beseda*, v *Koledarju Mohorjeve družbe v Celovcu* in v časniku *Delo*.

Milena Merlak Detela je tudi veliko prevajala slovenska besedila v nemški jezik (med drugim tudi pesmi Toneta Pavčka, Vena Tauferja, Jureta Detele,...) ter nemška besedila v slovenščino in objavljala prevode v avstrijski reviji za mednarodno literaturo *LOG*. Pisala je tudi članke o kulturi, umetnosti in družbi ter črtice in novele iz kmečkega življenja. O delovanju Dunajskega krožka je redno poročala v celovškem *Našem tedniku* in sodelovala v slovenskih koroških in tržaških radijskih programih in v oddajah radijske postaje v Kölnu (Poniž 1997; Žitnik 1999; Emeršič 1997).

Milena Merlak Detela je bila članica mednarodnega PEN-kluba. Na natečaju Mladike je leta 1973 prejela drugo nagrado (*Marija in otrok*), leta 1975 tretjo nagrado (*Pot k polnočnici*) in

leta 1976 prav tako tretjo nagrado (*Otrok in vojna*). Leta 1979 je za svojo poezijo v nemščini prejela avstrijsko literarno nagrado Theodorja Körnerja.

Besedila Milene Merlak Detela so bila prevedena v nemščino, angleščino, italijanščino, romunščino, srbohrvaščino in tudi v indijski jezik gujarati (Detela 1999).

3.3 Knjižne izdaje

Izven meja Slovenije je izdala sledeče pesniške zbirke:

- ❖ *Sodba od spodaj* (Sodobna knjiga, Trst 1964)
- ❖ *Beseda brez besede* (Sodobna knjiga, London 1968)
- ❖ *Zimzelene luči* (Mladika, Trst 1976)
- ❖ *Kaj je povedala noč / Was die Nacht erzählt / What night reveals* (Mohorjeva založba, Celovec 1985), pripravila jo je skupaj z možem Levom Detelo, izšla pa je trijezično: v slovenščini, nemščini in angleščini.
- ❖ *Svet svitanja: Pesmi in lirična proza (1955–1993)* (Mohorjeva založba, Celovec 1997), antologijska zbirka – prerez pesničinega štiridesetletnega ustvarjanja, izbor je pripravil in spremno besedo napisal Denis Poniž.

V nemščini sta izšli knjigi:

- ❖ *Die zehnte Tochter* (LOG, Dunaj 1985)
- ❖ *Die Farbe des Shnees: Lyrische Prosa/Gedichte* (LOG, Dunaj 1996)

Merlakova je izdala tudi zbirko kratke lirične proze:

- ❖ *Skrivnost drevesa* (Sodobna knjiga, London 1969)

Po smrti pesnice sta izšli še dve pesniški zbirki v zagrebški založbi Naklada Lara:

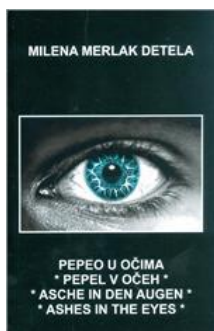
- ❖ *Pepel v očeh / Pepeo u očima / Ache in den Augen / Ashes in the Eyes* (Naklada Lara, Zagreb 2014). Zbirka je štirijezična hrvaško-slovensko-nemško-angleška knjiga. Gre za reprezentativni izbor iz zadnje pesniške knjige *Svet svitanja* in obsega dvaintrideset pesniških enot iz različnih avtoričinih obdobj. Spremno besedo je napisala Hilde Bergner (Detela 2014). Novico o izdaji pesniške zbirke in kratek opis zbirke je objavil

kmalu po izdaji Lev Detela v šesti številki *Zvona*, leta 2014. Pesniške zbirke v slovenskih knjigarnah ni v prodaji, prav tako je ni možno dobiti v knjižnicah.

- ❖ *Moje neandertalsko proljeće / Moja neandertalska pomlad / Mein neandertalfrühling* (Naklada Lara, Zagreb 2015). Gre za trijezično zbirko. Tudi te zbirke se v Sloveniji ne da dobiti, po opisu zbirke na internetnih straneh Naklade Lare pa gre še za en izbor pesmi iz opusa Milene Merlak Detela.

Obe zbirki sta bili predstavljeni na Slovenskem inštitutu na Dunaju 26. aprila 2016 na spominskem večeru v čast Milene Merlak Detela. O liku in ustvarjalnosti pesnice je govoril njen mož Lev Detela.

Slika 3.6: Naslovnica pesniške zbirke *Pepeo u očima* (2014).

Vir: *Pepeo u očima* (2014).

3.4 Kritiki in raziskovalci Milene Merlak Detela

Milena Merlak Detela s svojo poezijo v zdomstvu ni ostala neopažena. Ocene in kritike o njenih pesniških zbirkah so pisali predvsem Martin Jevnikar (*Mladika, Literarne vaje*), Zora Tavčar (*Zaliv*) in Jože Peterlin (*Mladika*) ter Tine Debeljak (*Meddobje*).

Spremno besedo k pesniški zbirki *Sodba od spodaj* je napisal mož Lev Detela, k zbirki *Svet svitanja* pa Denis Poniž.

Z njeno poezijo so se ukvarjali tudi Irena Žerjal (*Pesem na različnih šahovnicah v Meddobju*, 1999); Janja Žitnik (*Mladostna bojevitost Milene Merlak v razpravah o izseljenstvu Dve domovini / Two homelands*, 1995); Irena Avsenik Nabergoj, ki predstavi pesmi Milene Šoukal, Pavle Gruden in Milene Merlak Detela z vidika tematike hrepenenja po domovini

(*Hrepenenje po domovini v poeziji slovenskih avtoric v zdomstvu*, 2005); Megi Rožič (*Transnacionalne in transkulturne prvine v poetiki Milene Merlak Detela*, 2014); Silvija Borovnik, ki je pisala o literarnem delu slovenskih pesnic v Avstriji: Milke Hartman, Maje Haderlap, Cvetke Lipuš, Maruše Krese (sicer živeče v Nemčiji) ter Milene Merlak Detela (*Slovenske književnice v Avstriji*, 2006).

Milena Merlak Detela je prisotna tudi v knjigi *Slovenska izseljenska književnost I* (Založba ZRC, 1999) pod uredništvom Janje Žitnik, ki je nastala v okviru projekta Inštituta za slovensko izseljenstvo Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, ki je hotel seznaniti z vrsto posameznih izseljenskih piscev, o katerih se v domovini ni govorilo in pisalo.

V razdelek *Književnost v zamejstvu in zdomstvu* jo v *Slovenski književnosti III* (DZS, 2001) vključi tudi Jože Pogačnik, ki med drugim v uvodnih opombah prav tako problematizira vključenost in izključenost izseljenske književnosti v matični kulturni prostor.

Milena Merlak Detela je omenjena ponovno v delu raziskovalke na Inštitutu za slovensko izseljenstvo Janje Žitnik Serafin v delu *Večkulturna Slovenija* v zbirki *Migracije 15* (Založba ZRC, 2008).

Na Fakulteti za humanistiko v Novi Gorici je v okviru predmeta *Slovenska književnost v diaspori* pri profesorici Ireni Avsenik Nabergoj pod trinajsto točko izmed petnajstih predavanj tudi predavanje z naslovom *Predstavitev literarnega opusa povojnih izseljenskih avtorjev na Dunaju*, pesnice Milene Merlak Detela in Leva Detele.

3.5 Poezija Milene Merlak Detela v antologijah

Pri Slovenski kulturni akciji v Buenos Airesu je leta 1980 izšla *Antologija slovenskega zdomskega pesništva*. Zbrala in uredila sta jo Tine Debeljak in France Papež. Vanjo sta umestila štirideset avtorjev, med njimi sta tudi Milena Merlak Detela in Lev Detela, ki ju France Papež umešča v skupino »povojnih disidentov« poleg Humberta Pribaca in Neve Rudolf (Debeljak in Papež 1980). Milena Merlak Detela je zastopana s štirimi pesmimi: *Brodolomci*, *Smreke ne morejo ubežati*, *Zaprašena veja* in *Devin*.

Pri založbi Aleph je leta 1990 izšla antologija *To drevo na tujem raste: Antologija slovenske zdomske poezije zadnjih štirideset let*. Uredil jo je Ciril Bergles. Milena Merlak Detela se predstavlja s štirimi pesmimi: *Brodolomci*, *Grobar*, *Smreke ne morejo ubežati* in *Zaprašena veja*.

Irena Novak Popov je pri založbi Tuma leta 2005 izdala *Antologijo slovenskih pesnic (1941-1980)*, v kateri je zastopana tudi Milena Merlak Detela. V antologijo je avtorica poleg znanih domačih pesnic, vključila tudi tiste, ki v prejšnjih literarnozgodovinskih razpravah niso bile zastopane (bodisi so delovale v samo določenem obdobju bodisi v okviru ene regije ali skupine). Milena Merlak je tako ena od predstavnic v okviru izseljenske skupine. Merlakova je v drugi knjigi predstavljena s kar osmimi pesmimi: *Dvigam se iz polnoči*, *Brodolomci*, *Ovijalka*, *Sončno trkanje na okna*, *Beseda brez besede*, *Gravitacija*, *Porod* in *Na pokopališču mrtvih brez imena*, v tretji knjigi (1981-2000) pa še s petimi: *Ornament Minotavra I-III*, *Sprehod*, *Navodilo za sadistično lupljenje krompirja ali kako lahko prizanesesh človeku*, *Svet svitanja I-II* in *Pogoji pisanja*..

Pri založbi Mladinska knjiga v Ljubljani je leta 2002 izšla antologija slovenske zdomske poezije *Beseda čez ocean*, katere pesmi petindvajsetih avtorjev je izbral France Pibernik. Poleg Milene Merlak so zastopane še tri pesnice: Pavla Gruden, Milena Šoukal in Danijela Hliš. Merlakova se predstavlja s štirimi pesmimi: *Pomlad 1945*, *Grobar*, *Kaj je povedala noč* in *Brezverje*.

4 ODSEVI VOJNE IN POVOJNIH DOGODKOV V POEZIJI MILENE MERLAK DETELA

V tem poglavju predstavljam pesmi, v katerih pesnica izpoveduje svoje doživljanje druge svetovne vojne in dogodkov po njenem koncu (spregovori o izvensodnih pobojih na slovenskih tleh in posledično skritih grobiščih) ter pesmi, ki odsevajo pesničin odnos do novega političnega režima v Jugoslaviji po 2. svetovni vojni. V obravnavo sem vključila tudi pesmi, ki pričajo o njeni izselitvi v tujino in pesmi, v katerih v njeno razmišljanje o preporodu slovenske družbe s konca osemdesetih let vedno znova vstopajo grenki spomini iz preteklosti in v vero po spremembah slovenske družbe vnašajo dvom.

Pesmi ne obravnavam po zbirkah (po zbirkah jih le poimensko naštejem), ampak jih glede na teme in motive, ki se vežejo na zastavljeno raziskavo, razvrščam v posamezne tematske sklope. To je tudi razlog, da pesniških zbirk v tem delu ne predstavljam obširno. Izbor pesmi sem sestavila po opravljeni analizi skoraj vseh pesmi petih pesniških zbirk Milene Merlak Detela, napisanih v slovenskem jeziku: *Sodba od spodaj* (1964), *Beseda brez besede* (1968), *Zimzelene luči* (1976), *Kaj je povedala noč / Was die Nacht erzählt / What night reveals* (1985) in *Svet svitanja* (1997). Pesmi sem analizirala za mojo diplomsko nalogo na slovenistiki, v kateri me je zanimal celotni pesniški opus pesnice po posameznih pesniških zbirkah. Tu pa predstavljam izključno pesmi, s katerimi želim približati ključne dogodke, ki so med vojno in po vojni vplivali na senzibilni svet pesnice v taki meri, da je o njih skozi poezijo spregovorila ali pa vzpostavila do njih svoje stališče. Iz obravnave bi lahko izvzeli zbirko *Zimzelene luči*, ki vsebuje bolj ali manj realistične opise cerkvenih praznikov, a se poleg teh opisov nahaja tudi pesem *Na pokopališču mrtvih brez imena*. Te pa zaradi drobne (a pomenljive) motivne vezanosti na našo problematiko ne moremo izključiti.

Iz prve pesniške zbirke Milene Merlak Detela *Sodba od spodaj* (1964), lahko v našo obravnavo vključimo pesmi: *Brezverje* (str. 12) in *Pepel v očeh* (str. 7) iz razdelka *Pepel v očeh*; *Gora* (str. 23), *Grobar* (str. 26) in *Mrlič naše mladosti* (str. 28) iz razdelka *Brodolomci*, *Na morskem dnu* (str. 39) iz razdelka *Krvnik samote* in *Sodba od spodaj* (str. 50) iz razdelka *Nasilna budnost*. Pesniška zbirka sicer obsega enaintrideset pesmi razdeljenih v štiri razdelke in eno uvodno pesem.

Iz druge pesniške zbirke z naslovom *Beseda brez besede* (1968) stopajo v okvirih naše problematike pesmi: *Apokalipsa* (str. 18), *Otroška soba* (str. 23), *Med goro in morjem* (str. 25), *Iz biografije* (str. 26), *Pomlad 1945* (str. 27), *Desetnica* (str. 29) in posredno tudi *Gravitacija* (str. 31) iz razdelka *Gravitacija*. Zbirko sestavljajo štirje razdelki: *Danse macabre*, *Prometna pravila*, *Gravitacija* in *Porodi* ter uvodna pesem.

Iz pesniške zbirke *Zimzelene luči* (1976), lahko umestimo v našo obravnavo le pesem *Na pokopališču mrtvih brez imena* (str. 50). To zbirko je Milena Merlak Detela posvetila svoji mami. Obsega uvodno pesem in triintrideset pesmi, ki so razporejene v tri razdelke. Večina pesmi so opisi cerkvenih praznikov. Pesniško zbirko pesnica sama priporoča kot praktično uporabljiv priročnik za javne nastope.

Četrta trijezična pesniška zbirka *Kaj je povedala noč / Was die Nacht erzählt / What night reveals* (1985), ki jo je Milena Merlak Detela izdala skupaj z možem Levom Detelo vsebuje pesmi v slovenskem jeziku in prevode pesmi v angleščino in nemščino. Gre za izbor pesmi iz njunega dotedanjega pesniškega opusa. Milena Merlak je dodala eno novo pesem (*Lirična kriminalka*). Izbor Milene Merlak vsebuje od devetih pesmi kar pet takih, ki se dotikajo vojnih in povojnih tem ter odnosa do oblasti in so že bile objavljene v prejšnjih zbirkah: *Grobar*, *Brezverje*, *Pepel v očeh* in *Gora* (iz pesniške zbirke *Sodba od spodaj*) in *Med goro in morjem* (*Beseda brez besede*).

Antologijska zbirka *Svet svitanja* zajema pesmi in lirično prozo od leta 1955 do leta 1993. Spremno besedo k zbirki je napisal Denis Poniž. Zbirka je razdeljena v tri razdelke pesmi (*Pepel v očeh*, *Gravitacija*, *V božji zibelki*) in razdelek lirične proze (*Skrivnost drevesa*). Štiriinpetdeset pesmi je takih, ki v prejšnjih zbirkah še niso bile objavljene. V zbirki se zopet pojavijo pesmi: *Gora*, *Brezverje*, *Grobar*, *Pepel v očeh*, *Na morskem dnu*, *Mrlič naše mladosti*, *Sodba od spodaj* (iz razdelka *Pepel v očeh* in pesniške zbirke *Sodba od spodaj*) ter *Iz biografije*, *Pomlad 1945*, *Med goro in morjem*, *Otroška soba I.-III.*, *Desetnica I.-III.*, *Gravitacija* (iz razdelka *Gravitacija* in pesniške zbirke *Beseda brez besede*). Pesmi, ki v prejšnjih zbirkah niso bile objavljene in sodijo v naš problemski krog pa so: *Toča* (iz razdelka *Gravitacija*) ter tri pesmi, v katerih sodobno dogajanje v Sloveniji pesnica spremlja skozi spomin na dogodke iz preteklosti: *Sodobna slovenska parabola I.-III.*, *Slovenski pušeljc po domače*, *Kakšno bo leto za slovenski pušeljc?* (iz razdelka *V božji zibelki*).

Torej, izbor obsega devetnajst pesmi, to so: *Brezverje, Pepel v Očeh, Gora, Grobar, Mrlič naše mladosti, Na morskem dnu, Sodba od spodaj, Apokalipsa, Otroška soba, Med goro in morjem, Iz bibliografije, Pomlad 1945, Desetnica, Gravitacija, Na pokopališču mrtvih brez imena, Toča, Sodobna slovenska parabola I.-III., Slovenski pušelj po domače, Kakšno bo leto za slovenski pušelj?*.

Najprej si poglobljeno pogledjmo pesmi, ki se motivno ali tematsko vežejo na **povojne poboje** po koncu druge svetovne vojne. Pesnica je spregovorila o temi, ki je bila dolgo časa v matični domovini tabu in se o njej ni govorilo. Povojni poboji so Mileno Merlak tudi osebno zaznamovali. Lahko rečemo, da za njeno izpovedjo stoji lastna izkušnja. Gre za smrt njenih dveh bratov, ki sta bila ubita v povojnih pobojih po koncu druge svetovne vojne in strica, ki sta »izginila« v Logatcu (Forstnerič-Hajnsšek 1990; Žajdela 2007; Rodovnik rupske rodbine).⁴ Šele njena izselitev v tujino, na Dunaj, pa ji je najverjetneje omogočila, da je lahko spregovorila o zamolčanih dogodkih ob koncu vojne. Najprej je bila to osebna distanca (stran od domačega okolja) in družbena distanca (stran od sistema, ki je zagovarjal molk o teh dogodkih). Pesnica prekine z molkom že v prvi pesniški zbirki *Sodba od spodaj* iz leta 1964. Pesniška zbirka je na splošno zelo temačna, prevevajo jo tesnobna občutja, ujetost, na drugi strani pa hrepenenje po lepšem življenju. Občutja so ujeta v svetlo-temen kontrast. Merlakova abstraktne pojme razlaga s konkretnimi motivi, prenesene pomene izvirne metaforike pa uspemo razbrati iz sobesedila. Pesnica o temah, ki posegajo globoko v njen intimni svet, ne govori neposredno, pač pa jih večkrat vplete v motive vzete iz narave. Povezanost z resničnim svetom pa se kljub temu še vedno da razbrati.

Poglejmo si, kako je tema povojnih pobojev vpeta v pesmi *Pepel v očeh*:

⁴ Navajam nekaj virov, ki pričajo o povojnem poboju njenih bratov. Ivo Žajdela je v *Družini*, 13. 5. 2007, objavil članek *Strah na koncu vasi*, v katerem piše o spominski slovesnosti z mašo zadušnico in blagoslovitvijo križa ob Šemonovem breznu na koncu Logaškega polja. Avtor članka omenja brata Milene Merlak Detela kanonika Ivana Merlaka, ki je daroval mašo. I. Žejdala piše: »Mašo je ob obeh logaških županih daroval kanonik Ivan Merlak, doma iz Logaških Žibrš, ki je v povojnih umorih izgubil dva brata, v Logatcu pa sta 'izginila' dva strica.« Tragični dogodek omeni Milena Merlak Detela v intervjuju za *Večer*, 1990: »V družbenokritičnih pesmih, med njimi je denimo *Pomlad 1945* eden od verzov: 'krvava pomlad 1945 je bila zmagovalčeva pomlad, sem prebolevala travme svoje mladosti. Oče se je zlomil, napravil samomor, brata so ubili najverjetneje v Rogu...«.(Podčrtala Maja Komjanc) Na internetni strani Rodovnika Rupske rodbine so objavljeni podatki o Milenini družini. Pod imenom Vinko Merlak (rojen 16. decembra 1924) in Slavko Merlak (rojen 30. Maja 1926) piše: umrl: 1945, Todesursache (razlog smrti): ubit.

Pepel v očeh

I.

Sonce dogoreva v noč,
rožnati kresovi zarje,
prestreljeni s črno puščico,
padajo v nevidna brezna,
ki jih odpira tema nad gorami.

V vijoličasti kadilnici večera
razpada svetloba.

Krvavi oblaki, jastrebi obupa,
krožijo nad oranžnim nebom
z žvižgi pohote.

Ugašanje siplje pepel v oči.

II.

Oranžno nebo je zgubljeno.

noč je sovražnica,
ki prinaša v črnih prsih
upepeljeno sonce,
mrtvo srce dne.

Vestalka nesmrtnega ognja
pred sončnim truplom
še sama razpada v prah.

Nima živorumene plamenice,
da bi z njo obudila
mrtvega boga življenja.
(Merlak 1964, 14).

Pesem *Pepel v očeh* zariše podobo sončnega zahoda, ki pred nas postavlja krutost nasilne smrti in tragiko umiranja. Zdi se, kot da je pesnica pojav sončnega zahajanja, naravo in barve, ki spremljajo ta pojav, uzrla na povsem svoj način, kar pa je vse prej kot romantična večerna impresija. Življenje se skriva v podobi »sonca«, »noč« pa je smrt. Pesem je razdeljena na dva dela, ki jasno začrtata mejo med življenjem oz. umiranjem in dokončno smrtjo. Življenje počasi ugaša (*»Sonce dogoreva v noč«*), gre za nasilno smrt (*»rožnati kresovi zarje, / prestreljeni s črno puščico, / padajo v nevidna brezna, / ki jih odpira tema med gorami.»*), podoba pokrajine pa je neprijazna: *»Krvavi oblaki, / jastrebi obupa, / krožijo nad oranžnim nebom / z žvižgi pohote.«* Pesnica nam ne pove direktno, zakaj so tam »jastrebi obupa«, vendar se nam grozovita podoba umirajočih in mrtvih zariše kar sama. »Jastrebi

obupa« krožijo, ker morajo nekje pod njimi ležati umirajoči, katerih telesa se bodo kmalu spremenila v trupla. Zato so »jastrebi obupani«, ker čakajo, da pride smrt, saj kot ptiči mrhovinarji jedo le mrtva trupla, z »žvižgi pohote« pa je mišljena naslada nad krvjo. Morda prostor umirajočih nakazujejo »nevidna brezna«. Jastreb pa je tudi eden izmed simbolov grškega boga vojne Aresa, ki je veljal za nasilnega in krvi žejnega boga.⁵ Potemtakem morda ni napačno sklepanje o povezavi s povojnimi poboji po koncu druge svetovne vojne, ki so pesnico tudi osebno zaznamovali.⁶ Z zadnjim verzom prvega dela se stik z življenjem prekinja, umirajoči ne zaznavajo več dobro zunanjega sveta: »Ugašanje siplje pepel v oči.« V drugem delu pesmi je bitka za življenje zgubljena: »Oranžno nebo je zgubljeno.« in nastopi smrt kot negativna in sovražna stran življenja: »Noč je sovražnica, / ki prinaša v črnih prsih, / upepeljeno sonce, / mrtvo sonce dne.«. Premoč smrti nad življenjem je dokončna, saj tudi svečenica Vestalka ne more pomagati: »Vestalka nesmrtnega ognja / pred sončnim truplom / še sama razpada v prah. // Nima živorumene plamenice, / da bi z njo obudila / mrtvega boga življenja.«. Pesnica je v vsebino pesmi na zanimiv način povezala motiv vestalke, ki ima rimsko mitološko-zgodovinsko ozadje. Vestalke so bile svečenice, ki so v templju rimske boginje ognja Veste skrbele, da plamen večnega ognja ni nikoli ugasnil (Graves 1968: 204–205). V zadnjih dveh kiticah se zrcalijo nekatere značilnosti oz. pravila, ki so opredeljevala življenje vestalk in nam pomensko pomagajo osvetliti tragičnost dogajanja v pesmi. Tako vestalkam ni smel ugasniti ogenj, če pa se je to kateri zgodilo, je bila kaznovana z bičanjem. In drugič, če je na smrt obsojeni na svoji poti na morišče srečal vestalko, je bil oproščen. Žal pa je smrt v pesmi nad vsem in je vzela vse adute tudi »vestalki nesmrtnega ognja«. Lirski subjekt zavzema pozicijo opazovalca, ki tragično spremlja pojav sončnega zahoda, njegove globoke emocije prodirajo v podobe ekspresivnega barvanja narave in pokrajine, ki rastejo iz bolečih predstav o ljudeh, poslanih v smrt (Komjanc 2016).

Naslednja pesem, ki jo lahko posredno povežemo s temo povojnih pobojev je pesem *Grobar* (str. 16). Pesem izraža sočutje do vseh, ki niso bili pokopani na dostojen način. Snov za pesem je morda tako pesnica črpala prav iz zgodovinskih dogodkov po koncu druge svetovne vojne in se veže na povojne poboje domobrancev, ki so končali v breznih brez obeležja. Direktno tega ne pove in se postavi na stran »vseh zavrženih«. Res pa je, da so v pesmi tudi kruti in hladni pogrebci, ki jim ni mar za človeško bolečino (morda gre za likvidatorje). Iz

⁵ Robert Graves, *New Larousse Encyclopedia of Mythology* (New York: Crescent Books, 1968), 124–126.

⁶ Melita Forstnerič-Hajnsšek, "Bila sem medplanetarni enonožec": s slovensko pesnico iz Dunaja, *Večer* 46 (1990), 22.

pesmi seva globoko pesničino zavedanje svetosti življenja, ko kot popotnica podoživlja bolečo izkušnjo smrti skozi izgubo tistih, ki ležijo v grobovih brez spomenika, in hkrati žalost ob spoznanju krutosti tistih, ki so pospremili ljudi v smrt brez občutka človečnosti: »*Pogrebci ne verujejo v njegovo bolečino; / umazano ga udarjajo po srcu, / ko čist joka zaradi njih in sebe / na grobu brez spomenika in brez imena, / kot vsi zavrženi.* //«(III *Grobar*) (Komjanc 2016).

Grobar

Ko se senčne ceste
spreminjajo
v pokopališče,
popotnik postaja grobar.
Rdeče vetrnice na prsih
mu venejo
v kaplje voska.

Ne da bi doumel skrivnost svoje groze,
hodi po sledovih lastnega pogreba,
kriči,
pada na tla.
(Teptajo ga odmevi pogrebcev,
ki so pustili svoje korake v njem.)

Pogrebci ne verujejo v njegovo bolečino;
umazano ga udarjajo po srcu,
ko čist joka zaradi njih in sebe
na grobu brez spomenika in brez imena,
kot vsi zavrženi.
(Merlak 1964, 26).

V ta sklop sodi tudi pesem *Sodba od spodaj*, ki je zadnja pesem v istoimenski zbirki. Pesnica skozi pomenljive dogodke, ki so v pesmi razdeljeni v pet delov in se vežejo na boleče osebno doživetje, podaja družbenopolitično kritiko takratnega sistema, ko se o »podobah pobitih sinov« (povojnih pobjih) ni smelo govoriti. Pesnica spregovori o »*straži molka*«, meja je molk, sama zase pravi, da včasih pobegne čez to mejo: »*Sem hči – selivka. / Pogosto uidem čez mejo, / ki jo straži molk.*«. Materina bolečina je njen krik, ki je preglasen, »*podobe pobitih sinov*« so njen dar, ki pa je prepovedan in zaničevan in je zato vedno znova kaznovana. Teža žalosti se iz kitice v kitico stopnjuje, tako kot pesničin strah pred »*sodnikom od spodaj*«, pred katerim tudi sama ne more rešiti svoje matere, a konec ostaja odprt, saj kljub vedno vnovičnem kaznovanju matere »*mati še vedno kriči*« (Komjanc 2016, 24).

Sodba od spodaj

I.

Sem hči – selivka.
Pogosto uidem čez mejo,
ki jo straži molk.
Vzpenjam se po tuji strmini,
plezam čez ograjo onstran meje,
sedam na žico nad oceanom.

Daleč za menoj nosi mati
knjigo o steklarstvu,
podobe pobitih sinov
in njihovo in mojo domačijo.

V očeh me skeli njen dar:
del navznoter ukrivljenega stekla,
ki v temo reže okna in vrata,
s svetlobo odkriva svet.

II.

Mati prihaja počasi za menoj,
kriči...
Stresam se pod težo njenega glasu.

Straža molka jo zadrži na meji:
breme je prepovedane velikosti,
krik preglasen.
Odvedejo jo na sredo stopnic,
ki vodijo do stropa iz nebesnosinjega stekla.
(Skozenj žari usmiljena večnost.)

Na široki plošči spodaj stoji sodnik.

III.

Mati kriči...

Vzamejo ji knjigo steklarstvu,
vržejo po stopnicah podobe pobitih sinov,
njim in meni odrečejo domačijo.

Ubiti ne smejo čez ubijalčevo mejo.

IV.

Mati kriči...

Tečem po strmini navzdol, čez mejo,
spuščam se po stopnicah,

da jo rešim pred sodbo od spodaj.

Obstanem na robu,
tik nad njeno glavo.

Mati se v strahu ozre kvišku.

Takrat vrže sodnik vanjo temno skalo.

V.

Mati izgubi ravnovesje,
pade po stopnicah sodniku pred noge.

(Upam, da jo bo dvignil in odrešil.)
Sodnik jo zagrabi
in še enkrat vrže na nizko ploščo pred seboj
- in še enkrat...

Mati še vedno kriči...
(Merlak 1964, 51).

Bolj neposredna postane pesnica v drugi pesniški zbirki. V pesmi *Pomlad 1945*, v zadnji kitici, lirski subjekt jasno izrazi svoj odnos do zmage pomladi 1945. Zmagovalčeva pomlad je obarvana krvavo, kar namiguje na likvidacije po koncu druge svetovne vojne: »*Krvava pomlad 1945 je bila zmagovalčeva pomlad.*« Še bolj eksplicitno je to videti v zadnjih dveh verzih sedme kitice: »(Mladoletni sin je ležal v gorskem prepadu / pod skladi iznakaženih trupel nemo plačeval tuj dolg.)«

V drugi sklop bi lahko povezali pesmi, v katerih se zrcali pesniččin pogled na **prihod nove oblasti** po koncu 2. svetovne vojne. V nekaterih od teh pesmi pesnica osvetljuje svojo **ideološko opredelitev** s spomini iz otroštva, iz vojnih in povojnih dogodkov. V pesmih iz prve pesniške zbirke *Sodba od spodaj* je ta odnos bolj zakrit in težje prepoznan, v pesmih iz druge pesniške zbirke *Beseda brez besede*, pa so motivi ponekod nad pričakovanji jasni. Od bolečih spominov se pesnica čustveno distancira, s tem pa poveča čustveno prizadetost bralca (Komjanc 2016).

Pesem *Brezverje* si lahko razlagamo na več načinov. Prav gotovo pa se nam lahko vzpostavi tudi asociacija na prihod nove oblasti po koncu druge svetovne vojne. V pesmi *Brezverje* gre za popolno izgubo vere in stanje duhovne izpraznjenosti. Pesnica je svoja občutja duhovne praznine izrazila v podobah sakralnih predmetov, ki ne morejo več opravljati svoje funkcije,

saj so uničeni in razrušeni (kar morda kaže na političen odnos oblasti do cerkve in verujočih): »Oltarji so se porušili, / utrgali so se zvonci, / ki so vabili k darovanju, / angeli so izgubili perutnice, / razbila se je večna luč.«. Na spremenjeno podobo kažejo glagoli, ki odvezemajo prvotno obliko predmetov in s tem omajajo vero lirskega subjekta (»porušili«; »utrgali«; »izgubili«; »razbila«). Posledica te spremembe je prazna forma brez vsebine: »Ostal je le krohotajoč odmev / v prazni cerkvi / in obledela freska nad ugaslim lestencem.«. Morda bi lahko rekli, da se neizraženi lirski subjekt kaže v podobi »cerkve«, njegov duhovni odnos z Bogom pa je uničen. Da vera v pesmi zavzema ničelno stopnjo človekove biti, prikazujejo v zadnji kitici ostanki obledelih fresk z obledelimi svetopisemskimi motivi. Izbor motivov je več kot pomenljiv: »Ostala je zdolgočasena Herodiada, / ki z rožnim vencem / lovi glavo Janeza Krstnika; / ostal je na smrt trudni Judež, / ki sam prosi za pogubljenje.« Na »brezverje« pa kažejo v pesmi tudi omenjeni vsi viri svetlobe, ki le-te ne oddajajo več – v zadnjem verzu prve in druge kitice ter zadnjem verzu pesmi: »razbila se je večna luč«; »nad ugaslim lestencem«; »Obležali so težki, prazni svečniki.«. Torej, ker je svetloba ugasnila, svetloba pa je v krščanstvu simbol vere, je pravzaprav ugasnila vera. Spodbudo za nastanek pesmi je morda pesnica dobila v povojnih dogodkih, ko je bilo na Kočevskem, predvojnem nemškem jezikovnem področju, in območju Snežnika uničenih in porušeni kar nekaj cerkva.⁷ Na to lahko le namigujemo, saj v pesmi ne izvemo, kdo ali kaj je kriv za »brezverje«, možno je, da pomen morda le ni tako metaforičen, kot se zdi. Odpira pa se nam še ena dimenzija razumevanja pesmi, ki individualno intimno doživljanje »brezverja« potisne na stran in je pesem pravzaprav pesničino videnje prihoda komunističnega režima na oblast po drugi svetovni vojni in njegovi ateistični naravnosti (Komjanc 2016).

Brezverje

Oltarji so se porušili,
utrgali so e zvonci,
ki so vabili k darovanju,
angeli so izgubili perutnice,
razbila se je večna luč.

Ostal je le krohotajoč odmev
v prazni cerkvi
in obledela freska
nad ugaslim lestencem.

Ostala je zdolgočasena Herodiada,

⁷ Mitja Ferenc, Povojna usoda sakralnih objektov na nekdanjem nemškem jezikovnem območju na Kočevskem, *Kronika* 49/1-2(2001), 123–140.

ki z rožnim vencem
lovi glavo Janeza Krstnika;
ostal je na smrt trudni Judež,
ki sam prosi za pogubljenje.

Obležali so težki, prazni svečniki.
(Merlak 1964, 12).

V ta sklop lahko umestimo tudi pesem z naslovom *Gora* iz zbirke *Sodba od spodaj*. Lahko bi rekli, da se za hladnim opisom gore skriva moška narava, lahko pa pesem uzremo kot družbenokritično in v opisu gore prepoznamo simbol tedanjega političnega režima, kot ga je občutila Merlakova. »Gora« kot vsemogočna oblast, ki pesnici ne dovoli svobodnega ustvarjanja. Pesniško ustvarjanje je upodobljeno v nežnih opisih narave, ki obdajajo to goro. Ves trud pa je zaman, saj so okoliščine take, da je želja po unikatni lepoti že v naprej onemogočena: »Njeno srce je gladka pečina, / na kateri ne moreš utrgati očnice.«⁸ (Komjanc 2016, 17–18).

Gora

Ne ljubi nežnih megla okoli sebe,
ne ljubi potokov z ukročenimi hudourniki,
ne ljubi ranjenega objeme smrek,
ki prestrezajo plazove;
gora ne ljubi nikogar.

Z ledenim gladom
mogočnega oboževanega telesa
se vsesava v vse,
vse muči z nemim krohotom
skritih razpok in prepadov.

Gora se ne boji nikogar,
niti smrti.

Njeno srce je gladka pečina,
na kateri ne moreš trgati očnice.
(Merlak 1964, 23).

S spomini iz otroštva je Merlakova osvetlila tudi svojo ideološko opredelitev v pesmi *Iz biografije*, kjer razlaga, da je zrasla v družini, ki jo je vzgajala v drugačnih življenjskih nazorih, kot jo je kasneje (najverjetneje po koncu vojne, saj nove nazore postavlja v peti razred, s prihodom novega političnega režima) začela učiti šola. Nazorsko razliko prikaže kot

⁸ Opis gore je podoben opisu pri Gregorju Strniši v drugem delu dvodelnega cikla *Pustinja* iz zbirke *Odisej*, 1963. Tam je sicer zgodba predstavljena skozi mitološko bitje Minotavra.

korakanje z desno nogo za domačo vzgojo: »Prve korake sem naredila z desno nogo. / (Rekli so mi, da je prava.) / Kmalu sem z desno nogo tekla.« in korakanje z levo nogo za splošno družbeno vzgojo (tako posredno namiguje na desno in levo politično opredelitev). Vzgoja v šoli se kaže v podobah vojaškega korakanja po nareku: »V petem razredu / smo se učili korakati z levo. / (Rekli so mi, da je prava.) / LE-VO, LE-VO, LE-VO...«, teh novih nazorov pa lirska subjektinja ni mogla sprejeti za svoje: »Nisem se mogla naučiti.«, pa čeprav je bila najboljša učenka v razredu in so vsi veselo korakali po nareku. Med obema nazoroma se subjektinja odloči, da bo živela tako, kot so jo učili doma. Svojo ideološko opredelitev pojasni tudi s krščanskimi koreninami svoje razširjene družine v četrti in peti kitici pesmi (Komjanc 2016):

Z desno nogo sem zbežala k babici,
ki je zvečer sedela na peči
s črno ruto na glavi,
mi pripovedovala o Jezusu,
ki je težak križ nosil.

Babica je imela šestnajst otrok,
sina monsignorja in misijonarja
hčerko usmiljenko, strica dekana
in vnuka kaplana.
(Merlak 1968, 26).

V pesmi *Pomlad 1945* (ki smo jo omenili že v prejšnjem sklopu) postane pesničin politični nazor še bolj izrazit, saj zmago nad okupatorjem leta 1945 vidi kot zmago, ki ni bila zmaga za vse, pač pa za tiste, ki so prišli na oblast. Oblast označuje z »goro«, do nje pa ima kritično držo in precej jasno izraženo nestrinjanje. V pesmi je opisala dogajanje takoj po koncu vojne: množično slavljenje zmage, emigracije političnih nasprotnikov, strah pred oblastjo, učenje novih gesel v šoli, odklonilen odnos do vere, spremembe, ki jih je prinesla agrarna reforma ipd. V pesmi lahko prepoznamo tudi njeno osebno doživetje ob koncu vojne, ki nakazuje nestrinjanje njene družine z novo politično oblastjo ter dogodek, ki je boleče zaznamoval njihovo družino. V pesmi se pojavi kot desetletna deklica, ki vzklika parole zmage, brat pa ji maši usta, drugi brat novomašnik se skriva na podstrešju.⁹ V zadnji kitici lirski subjekt jasno

⁹ Podatek o bratu novomašnika se najverjetneje navezuje na njenega brata Ivana Merlaka. Ivan Merlak se v prispevku Ivana Žajdele za Družino takole spominja dogodkov tik po koncu 2. svetovne vojne: »Vsi moški od osemnajstega do petnajstega leta smo se morali javiti na partizanski komandi v Logatcu. Ko sem prišel do mladega oficirja in je ta videl palico v moji roki, me je vprašal: 'Kaj je to?' Povedal sem mu resnico: 'Neki domobranec me je po nesreči obstrelil v nogo.' Oficir je nato dejal: 'Škoda, da te ni zadel v glavo.' (...) Dal mi je številko ena. Iz njega je govorilo sovraštvo. Sovraštvo je tiste majske dni pognalo v smrt toliko nedolžnih mož in fantov, ki niso bežali na Koroško, temveč so se prostovoljno prijavili partizanski komandi v Logatcu, zanašajoč se na obljubo, napisano na lepaki, da se jim ne bo nič zgodilo. Obljube niso držali. Skoraj vsi, ki so dobili številko ena, so bili pobiti (Žajdela 2007)

izrazi svoj odnos do zmage pomladi 1945. Sebe izključi iz zmagovalčeve strani, saj pravi:
»Pomlad 1945 je bila pomlad za vse, / ki so verjeli, kar so dokazovale gore. / Krvava pomlad 1945 je bila zmagovalčeva pomlad« (Komjanc 2016).

POMLAD 1945

Gore so zmagale nad dolino;
čez noč so vsi opazili, da so višje.

Predpostavljeni so postali čez noč zapostavljeni,
prebežali so meje, soteske, preleteli oceane in celine.
izmučili so se, včasih obnemogli kot ptice selivke,
ki so z glavo navzdol obvisle na bodečih žicah.
Niso se mogli vrniti, ko je znova nastopila pomlad.

Gore so imele svoje najvišje govore
(kogar je bilo strah, se je skrilo med množico),
bajtarji so oblekli poročna oblačila, raztegnili meh,
kot lastniki so se razkoračili pod najeto streho.
Delavci so z novimi cestami objeli vznožje gora,
kmetje so olupšali vozove z rdečimi trakovi,

vpregli vožnje navajene žrebce in stare konje,
brusili na vozovih kose in srpe, s cepci mlatili žito,
pokali z biči, med dirom stiskali med.

Dekleta so ploskala čevljarsko polko na mitingih,
množica je postavljala mlaje, obešala zastave, plesala in pela,
polagala vence in zaprisegala pred spomeniki padlih borcev,
šolarčki so pred tablo zlogovali reke najvišje gore:
UČITE SE, UČITE SE IN ŠE ENKRAT UČITE SE!
Gore so povsod najvišje, vsi so morali strmeti v njihov vrh,
zato so odstranile napise pred gorskimi prepadi, ležišči večnega ledu,
pred razpokami, previsi, pred nedostopnimi pečinami.

Prvi mož je spustil po drči v dolino krsto za ženo,
ki mu je v štiriletnem požaru rodila brezdomce.
(Ponoči se je blazno dekle vozilo s splavom po narasli reki,
Brez junaka, brez očeta si je svetilo z utripajočo krstno svečo.)

Taborski zid okoli podružnic je bil zapuščen,
cerkvena vrata največkrat zaklenjena, cerkovnik pogrešan.

V pozabljeni vasi so še visele v izbah prepovedane slike.
Pred posestnikovo hišo je vzklikala desetletna deklica:
Živela svoboda, živeli osvoboditelji!
Z živordečo ruto pionirja udarnika okoli vratu.
Brat ji je zatiskal usta, vezal vrancu rep v paradni voz.
Brat novomašnik se je skrival ranjen na podstrešju.
Gospodar je s prazno sejalnico blodil po razlaščenih njivah,
mati pa je jokala za hišo, kot da se bliža konec sveta

(Mladoletni sin je ležal v gorskem prepadu,
pod skladi iznakaženih trupel nemo plačeval tuj dolg.)

Pomlad 1945 je bila pomlad za vse,
ki so verjeli, kar so dokazovale gore.
Krvava pomlad 1945 je bila zmagovalčeva pomlad.
(Merlak 1964, 28).

V nov sklop lahko umestimo pesmi, v katerih pesnica razkriva **krute podobe vojne**. Vojne, ki s svojo krutostjo lahko poseže med družino in ki med žrtvami ne izbira. Za seboj pa pušča težko duševno breme tako pri odraslih kot tudi pri otrocih. Prva taka pesem je pesem *Otroška soba* iz zbirke *Beseda brez besede*. Sestavljena je iz treh delov in nas pretrese z zgodbo o deklici, ki ji vojna vzame brata in s tem njeno otroštvo. Prvi del je podoba nedolžne otroškosti, že opis dekličine sobe izraža toplino in radost otroškega sveta. Glavno vlogo v pesmi ima deklica, ki se rada igra s svojimi igračami, riše podobe iz pravljic in uživa družinsko ljubezen, obkrožena z očetom, bratom in mamo. To družinsko idilo pa že v prvem delu zmoti dogodek (peta kitica):

Deklica je že pozabila na streljanje pred hišo
pa tudi, da je mama jokala in rekla,
da bi šla proč od doma in umrla.
(Merlak 1968, 23)

Deklica se še ne zaveda, kaj se je zares zgodilo: »*Danes se deklica smeje in poje / in riše in striže ptička iz papirja.*« Vse to pa se spremeni v drugem delu pesmi, ko deklica šele v sanjah občuti grozo dogodka, vse, kar jo obkroža, se kaže v spremenjenih oblikah, tudi igrače imajo deformirano obliko in ji ne morejo priskočiti na pomoč. V njih lahko pravzaprav prepoznamo žrtve vojne. Občutek groze se še stopnjuje in doseže svoj vrh, ko izvemo, da ji tudi brat ne more pomagati, saj ne spi več v otroški sobi:

Ponoči se bliska pred oknom,
deklica sanja, da je očka grom in mama toča,
bela mizica je prepletena iz ožganih šib,
na stolčku sedi punčka brez glavice,
pred posteljo pa stoji Tolovaj Mataj
in stiska v pesti možička-kopitljačka.

Deklica kliče papirnatega ptička na pomoč,
a ta leži brez kljuna na tleh,
na pomoč kliče starejšega brata,
a ta ne spi več v otroški sobi.

V pesmi nikjer direktno ne izvemo, da je bil pred hišo ustreljen dekličin brat, informaciji o streljanju pred hišo in bratu, ki ne spi več v otroški sobi, pa nas privedeta do tega sklepa. V tretjem delu lirski subjekt govori, da se bo deklica naslednji dan po strašnih sanjah najprej zatekla k mami, nato pa bo zavetje iskala v naravi. Narava bo njena zaupnica za skrite bolečine. Izvemo tudi da bo risala: »*rdečega vojaka, ki leži pred hišo, / rumeno sonce s črnimi zobmi.*« Tako se nam zopet poraja slutnja, da je bil dekličin brat vojak. Zgodba o deklici nas pretrese, saj nam sporoča, da so žrtve vojne tako odrasli kot tudi otroci, ki so še posebej ranljivi in jih vojne grozote še toliko bolj prizadenejo in za vedno zaznamujejo (Komjanc 2016, 41).

Otroci so žrtve tudi v pesmi *Med goro in morjem (Beseda brez besede)*, kjer podobo idilične pokrajine zmoti bombni napad ravno v času, ko otroci odhajajo iz šole, in jih tudi kozolci, ki so sicer varna zatočišča pred naravnimi pojavi (nevihta, vročina, strele, snežni vihar), zdaj ne morejo več obvarovati: »*Otroci gredo iz šole. / (Kadar je nebo polno bombnikov, / se zastonj skrivajo po kozolcih.)*«. Pesnica hoče povedati, da noben še tako nevaren naravni pojav ni tako uničujoč in preteč človeškemu življenju, vključno z življenji otrok, kot prav vojna (Komjanc 2016, 41).

V pesmi *Toča (Svet svitanja, str. 80)* pesnica točo ne vidi le kot preteč naraven pojav, pač pa tudi kot uničujočo človeško silo. Pojav toče jo med drugim odnese tudi med spomine na vojne čase (druga kitica), ko je ta »toča« spremenila podobo njenega varnega otroštva : »*ledene krogle korakajo po široko odprtem polju, / kjer poganjata mir in nežna svoboda / (ledene krogle so mi preluknjale zibelko)*«.«

Posredno lahko v ta sklop umestimo tudi pesem *Mrlič naše mladosti (Sodba od spodaj, str. 50)*, v kateri lahko razberemo, kako močne in daljnosežne posledice ima vojna na ljudi, ki so v času vojne odraščali. Zgrajena je iz osmih delov. Že iz naslova lahko sklepamo, da gre za mladost, ki ni taka, kot bi morala biti, saj je mladost po naravi stvari povezana z življenjem, vitalnostjo, igrivostjo. V prvem delu pesmi pa izvemo, da je bil »*mrlič naše mladosti*« rojen v času vojne. Torej gre za generacijo ljudi, ki jih je 2. svetovna vojna s svojimi grozotami zaznamovala že v ranem otroštvu. Namesto občutka varnosti in ljubeče podobe sveta jih je obkrožalo sovraštvo, smrt in strah (I. del pesmi):

Spočela ga je slast,
ki je bežala pred jokom;
rodila vojna.

Bombniki so mu peli uspavanke.

Njegova pestunja je bila smrt:
Zavijala ga je v plenice požarov,
Polagala v zibelko pogorišč.

Grozo je sesal iz materinih prsi,
ljubkovala ga je nežnost,
ki se ni mogla smejeti in ljubiti.

Sovraštvo je prestrašilo njegovo srce.
(Merlak 1964, 18).

Vojna je tako v ljudeh za vedno pustila svoj pečat: *»Izgubljeno naročje / je nezaceljena brazgotina / na njegovih ustnicah.«*, hiba mladih, ki so rasli z vojno, pa je neizživeta, pokopana mladost. V šestem in sedmem delu pesmi se začenja počasni preobrat pesmi, lahko bi rekli nekakšno prebujanje, da morda mladost še ni umrla, da *»mrlič«* morda še ni mrtev. Pesnica zavzame pozicijo buditelja, ki najprej z vprašanji, nato pa s pozivi in nagovori kliče ven iz otopelosti: *»Zakaj smo nehali verjeti, / da je lep in mlad? // Zakaj se sklanjamo kot žalujke / nad živo reko? // Porušimo mrtvaški oder, ki smo ga prezgodaj postavili, / ugasnimo svečo / ki smo jo prižgali, / da si ogledamo lastno smrt.«*. V sklepnem osmem delu pesnica v prvoosebni množinski glagolski obliki poziva k temu, da se je potrebno upreti, da je potrebno spregovoriti in vzeti usodo življenja v svoje roke ter prekiniti z idejo molka (2., 3. in 4. kitica 8. dela pesmi):

Stržimo si posmrtno masko
pohabljenih utrujencev,
ki čutijo samo s seboj:
rojstvo vseh je tudi eno rojstvo.

Ne poslušajmo mrliča naše mladosti!
Njegova ideja je molk
in molk je najbolj kriva ideja.

Ni mogla umreti naša mladost,
mi še nismo bili mladi.
(Merlak 1964, 31).

Pesnica s prepričljivostjo in pozitivnostjo verjame v zmago življenja: »Smrt bo poražena; / nesmrtno je vračati življenje mrtvemu. // Živeli bomo; naša mladost bo junaška ptica, / ki povelečuje življenje.«.

V poeziji Milene Merlak Detela lahko zasledimo tudi pesmi o **izseljenstvu**. Vsekakor sodijo v našo povezavo s povojnimi dogodki. Tudi tokrat ne moremo mimo pesmi *Pomlad 1945 (Beseda brez besede, str. 27)*, kjer je zajet oris dogajanja ob koncu vojne. Govori o tistih, ki so kmalu po koncu vojne 1945 emigrirali iz Slovenije in si poiskali svoj novi dom v tujini: »Predpostavljeni so postali čez noč zapostavljeni, / prebežali so meje, soteske, preleteli oceane in celine.« Za nekatere pa se je pot usodno končala. Pesnica jih primerja z lastovkami, ki se nikoli več niso mogle vrniti domov: »Izmučili so se, včasih obnemogli kot ptice selivke, / ki so z glavo navzdol obvisle na bodečih žicah. / Niso se mogle vrniti, / ko je znova nastopila pomlad.«.

Svojo osebno izkušnjo izseljenstva je pesnica izrazila v dveh pesmih iz svoje druge pesniške zbirke *Beseda brez besede*. Milena Merlak Detela se je z možem Levom Detelo iz Slovenije izselila osmega avgusta 1960. Svoj nov dom sta si ustvarila na Dunaju. Pesnica je o svojem doživljanju zdomstva in odtrganosti od domovine spregovorila tudi v intervjuju za tednik Večer leta 1990:

Dolgo nisem mogla ustvarjati v nemščini, moje znanje je bilo prešibko. Kako sem se kot Slovenka počutila v svetu, pa sem izrazila z ljudkoskopesemsko podobo »desetnice«. Iz tujine iščeš nenehno povratek na svoj domači planet. Zdelo se mi je dolgo na tujem, ko še nisem pisala dvojezično, ko da nimam več dveh nog, počutila sem se kot nekakšen medplanetarni enonožec. (Forstnerič-Hajnsšek 1990, 22).

Temo izseljenstva Merlakova opre na mit o desetnici v pesmi *Desetnica*, ki jo razdeli na tri dele glede na časovno umeščenost, in sicer prvi del sega v preteklost, drugi del prikazuje desetnico v sodobnosti in tretji del z realno nepredstavljivimi opisi že sodi v fantastičnost. S takim opisom je pesnica najverjetneje hotela izpostaviti izseljenstvo kot zgodovinsko dejstvo. Desetnica je prikazana kot nekakšna stalnica, ki kljubuje zgodovinskim spremembam. V vsakem časovnem obdobju njeno življenje spremljajo enake osebe, le da njihovo delo opredeljujejo karakteristike tega časa. Vsako obdobje zaznamuje tudi očetova smrt, ki morda zamenja smrt matere, ki po izročilu pride kot kazen, ker desetnice ne sprejmejo nazaj domov. Vsak del se začneja s prihodom desetnice pred domači dom, nihče od domačih pa se zanjo ne

zmeni: »Pred domom se vsede na kamnito klop, / mati prede v izbi, kot da je ne vidi«(I.); »Doma se vsede na zaprašeno klop pred garažo, / mati tipka po nareku v združenem domu«(II.); »Doma obvisi v zraku pred tristonadstropnim nebotačnikom, / mati je na natečaju za preselitev na Mesece«(III.). Morda je pesnica tako izrazila tudi svoje domotožje do domovine (Komjanc 2016).

Na izselitev iz domovine se navezuje tudi pesem *Gravitacija*, v kateri je domovina predstavljena v podobi »Zemlje«, tujina pa se skriva za podobo »tujega planeta«. Svoja premišljevanja o domovini in tujini pesnica razlaga z motivi, vzeti iz vesolja, sama sebe imenuje »enonožni medplanetarec«. Lirski subjekt v prvi osebi ednine izpoveduje svojo zgodbo z začetki oz. rojstvom v domovini: »Zemlja mi je dala življenje in krvno grupo NIČ«. Izpostavlja pa tudi težave, na katere je naletela ob prihodu v tujino, predvsem gre za jezikovne ovire (3. kitica):

Zato sem se vrtela okoli tuje osi,
z ugaslimi in žarečimi svetovi,
p-a-d-a-l-a-
skozi praznine vesolja,
živela in govorila po tuje
(mnogokrat je bila moja beseda
za planetarne tujce skalp).
(Merlak 1968, 31).

Lirska subjektinja govori tudi o tem, kako jo je tujina spremenila, in si postavlja vprašanja: »Bi kot enonožni medplanetarec še lahko šepala po zemeljskih tleh?«. Gre za razpetost med dvema svetovoma, med domovino in tujino. Z nezaupanjem in strahom premišljuje o vrnitvi v svojo prvotno domovino: »Če zapustim tujo zvezdo in se vrnem na rojstni planet, / preživim na njem / lastno vesoljno katastrofo?«(Komjanc 2016)

Pridajmo k vsem tem pesmim tudi tri, ki so nastale že v obdobju, ko se je začela Slovenija podajati na pot osamosvajanja. Zanimive so zato, saj dodatno potrjujejo, kako močno so pesnico Mileno Merlak Detela osebna vojna in povojna doživetja zaznamovala. Njen pogled na političen režim po koncu vojne, v katerem je občutila nezmožnost svobodnega ustvarjanja, se zrcali še v pesmih, v katerih z dvomom in spomini v preteklost spremlja prepoved slovenske družbe s konca osemdesetih let.

V pesmih *Sodobna slovenska parabola*, *Slovenski pušelj po domače* (Napisano novembra 1989) in *Kakšno bo leto za slovenski pušelj?* Merlakova preiščuje o življenju in spremembah v družbi v domovini Sloveniji. S pesmijo *Sodobna slovenska parabola* z dvomom gleda na razvoj družbe in Slovencev znotraj svojih mej. Lirski subjekt se sprašuje, ali zamenjava lojtrskega voza s sodobnimi prevoznimi sredstvi res prinaša svobodo (I. del), ali je veselje slovenskih bratov na poti sprememb res iskreno, ali se znajo orientirati v pravo smer in ohraniti slovensko identiteto (II. del). Ljudje so vodeni in tudi, če se jim da svobodo, ne znajo biti svobodni (III. del): »*Nad potmi visijo marionete: / v sredi, nizko in visoko; / vrtijo se, / nihajo sem in tja, / kot pod nevidno roko. / Snemamo jih z vrvi... / (...) / Še na tleh / jim bingljajo noge* /«. Iz oken hiš pa se že kadi, lirski subjekt se ustraši, da mogoče doma gori. Brat ga poduči, da se domačija vname vedno znova, a nikoli ne izgori. V *Slovenskem pušeljcu po domače* so v pesem vpleteni simboli slovenstva: nagelj, rožmarin in roženkravt, poudarjeno je kmečko delo, delo tesača, vloga kmečkega dekleta in brezbrizna igra mladega fantiča, ki bi dekletu lahko pomagal ribati lesen pod. Pesem je napisana v spodbudnem duhu sprememb, ki so začele navdajati slovensko družbo v letih pred osamosvojitvijo. Na to nas vodi podatek, da je bila pesem napisana novembra 1989. V prvi kitici, lirski subjekt poudarja, da gumbnica čaka na nageljnov cvet, ki ni več rdeč od bratske krvi, s čimer sporoča, da je morda že nastopil čas enotnosti, da se v gumbnico zatakne slovenski pušelj.

Vprašanja, kakšna bo ta enotnost in kako dolgo bo trajala, pa si pesnica zastavlja v pesmi *Kakšno bo leto za slovenski pušelj?* in hkrati opozarja, naj bo slovenski pušelj ne le v spomin, pač pa tudi v opomin (Komjanc 2016, 59).

Sodobna slovenska parabola

I.

Zakaj greva, brat, nazaj, nikamor in naprej?
Kako se vozimo Slovenci znotraj svojih mej?

V kočiji z dvema kobilama,
kot so se vozili starši naši
ob nedeljah k maši?

Pešačimo prašni, a svobodni
po vsakdanjem kolovozu,
sedimo spet na lojtrskem vozu?

Ne, sestra, mi smo bolj sodobni.
Sedaj sedimo za volanom

FIČKA, ZASTAVE in MOSKVIČA
Pa tudi za OPLOM CARAVANOM,
na motorju znamke PUCH;
celo na domačem tovornjaku TAM-a
stojimo in se vozimo naprej,
dokler je še vetra kej.

II.

Toda, brat, s pobočij in vrha znanega
pa s polja s strelskimi jarki,
z grobovi globoko razbrazdanega,
mečejo proti našemu ENOGLAVU,
TRIGLAVU IN VEČGLAVU
silni, posebni ptiči,
a ne fič-fi-ri-či,
na nas kamenčke in kamne,
pastirske palice in vžigalice,
nogometne in rokometne žoge
pa teniške dvoboje
brez pravih miz.
(Ko sva bila otroka,
so rekli temu:
»STOJ! PUCAT ČU!
RUKE U VIS!«)

...In ti, brat, in slovenske sestre, bratje,
po pomladnih stopate poteh,
kot da vas ne more nič raniti,
in vriskate na glas kot svatje.

Kam...?...V katero smer,
da ne bo krvavih zamer?
(Slovansko srce že imate.
Kako naj še SLOVENSKO GLAVO
ohranite?)

III.

Nad potmi visijo marionete:
v sredi, nizko in visoko;
vrtijo se, nihajo sem in tja,
kot pod nevidno roko.
Snemamo jih z vrvi...
Pred nami so obrazi znani,
navadno z rdečo kožo,
od sonca preveč ožgani.
So to plavalni prvaki
na predolge proge,
davno priznani zmagovalci,
trudni in zaspani?
Še na tleh

jim bingljajo noge
v rumeno-belo progasti
jetniški pižami.

Učimo jih različnih korakov
(brez uniforme stalnih junakov).
Medtem se že iz oken hiš
naokoli po hribih
kadi...

»Brat!« vzkliknem. »Mogoče doma že gori.«
Kot slovenski Salomon me pouči:
»Da, naša domačija,
naj je stara ali nova,
se ob pasjeglavih vročinah
vname vedno znova,
a nikoli ne zgori.«
(Merlak 1997, 136).

V moj izbor pesmi pridajam tudi pesem z naslovom *Apokalipsa* iz pesniške zbirke *Beseda brez besede*. Vsebina ne sodi čisto v našo obravnavo, vendar pa izkazuje pesničino kritiko oboroževanja, ki pa je morda povezana z njenim izkustvom druge svetovne vojne in dogodkov po njej in je vpeta v kasnejše svetovno dogajanje (oborožitvena tekma). Morda nam želi pesnica v pesmi povedati, da kot ljudje nismo vsemogočni, ampak smo le del vesolja in prav lahko se znajdemo v vesoljni vojni. Njeno videnje konca sveta ni locirano samo na planet Zemlja, ki ga vidimo bolj ali manj kot središče našega družbenega dogajanja, pač pa naš obstoj vpne v širšo prostorsko razsežnost. Tako je naš planet le eno izmed nebesnih teles širnega vesolja in je soodvisen od dogajanja v vesolju. Prav lahko je žrtev večjih nebesnih teles in nepojasnjenih sil. Tega se seveda ljudje na splošno ne zavedamo, zato se tudi nihče ne zbudi ob vojni napovedi iz vesolja: »SLAVA SPANJU: / SLAVA SANJAM: // Vojna napoved opolnoči: ropoče tema, nihče se ne zbudi.« Vojna v vesolju se kaže v podobah vojne, kot jo poznamo v naši družbi, prisotno je streljanje, solzni plin, vohunstvo, bodeča žica, kri, granate, požar... V vesolju veljajo tudi podobni odnosi med planeti, tako kot nekako med narodi na Zemlji. Večji in bolje oboroženi imajo premoč nad manjšimi. Tako tudi proti Zemlji leti: »V-E-L-I-K-A-N-S-K-I M-E-T-E-O-R« (Komjanc 2016).

Na koncu sta nam ostali še dve pesmi, ki se motivno navezujeta na temo vojne in vojnih spominov. Prva je iz zbirke *Zimzelene luči*, v kateri so zbrani bolj ali manj realistični opisi cerkvenih praznikov, nekaj je tudi takih, kjer gre za pesničino emocionalno vpletenost v praznik oz. podoživljanje praznika. Pesem nosi naslov *Na pokopališču mrtvih brez imena*

(*Albern pri Dunaju, Spodnja Avstrija*). S to pesmijo se je pesnica poklonila vsem tistim, ki so v vsakdanjem življenju prezrti in jim povprečni človek ne nakloni pozornosti. Gre za grobove označene zgolj z brezovimi križi, to so grobovi samomorilcev, utopljenec in vojnih žrtev, ki so padle na tujem. Izletniki, ki hodijo mimo teh grobov, pa le redko pomislijo na življenje mrtvih brez imena.

Zaključimo lahko s pesmijo, v kateri pesnica razkriva vpliv težkih spominov iz preteklosti na njeno psihično stanje. V pesmi *Na morskem dnu* (*Sodba od spodaj*, 39) želi poslati nenadne čustvene izbruhe nazaj v stanje mirovanja: »*Neujeti nemirni val, / beži od kamnitih čeri, / beži od peščene obale, / beži na svoje dno, / na ples morskih lilij, / vetrnic in koral!*« Pesnica išče svoj mir in se zavestno upira »neujetemu nemirnemu valu«, zato ga pošilja »na morsko dno«. Na gladini, je ta val lahko razdiralen, zato ga subjekt pošilja stran: »*Beži pred gladino, / pred popevkami lahkih čolnov, / beži za neslišno koračnico / hrepenečih globin!*«. Morda lahko rečemo, da je pesnico pravzaprav strah, da ne bi informacije iz nezavednega stanja prodrle v njeno zavest. Dokler podzavest počiva, pesnica občuti mir: »*Tu nihče ne umre, / tu trupla živijo / v belem svetilniku / vedno večjega dne, / tu niti najmanjše bitje / nikoli ne zaide.*«, morda gre za potlačene spomine iz otroštva (smrt njenih bratov v povojnih pobojih). Pesnica v pesmi izraža željo po duševnem miru (Komjanc 2016, 22).

5 SKLEP

Vojni in poveljni dogodki so čustveno zaznamovali Mileno Merlak Detela in se odražajo v njeni poeziji. Njena lastna izkušnja vojne in smrt njenih bratov v poveljnih pobojih je verjetno v veliki meri kriva za njeno bolečino, ki ni mogla ostati skrita. Pred zapovedanim molkom je odšla čez mejo in v tujini je njena bolečina našla svojo pot skozi poezijo. Podobe pobitih sinov, podobe umiranja in ugašanja življenja so s temačnimi občutki obdali že prvo njeno pesniško zbirko. Postavila se je na stran vseh zavrženih, na stran tistih, ki nimajo obeležja. Še bolj odkrito je spregovorila v drugi pesniški zbirki, v kateri splošno veselje ob koncu vojne na eni strani, zaznamuje osebna tragedija njene družine na drugi. To in njena krščanska vzgoja v njenem domačem okolju sta jo najverjetneje izoblikovala v osebo s svojim pogledom na politično oblast, ki je prišla po koncu vojne. V njej je videla tiranijo in oblastniškost, do katere je vzpostavila kritičen odnos. Njenih konceptov ni mogla sprejeti in čutila je, da ji ne pustijo svobodnega ustvarjanja. Vojno krivi za svoje uničeno otroštvo in uničeno mladost vseh tistih, ki so kot otroci izkusili njene krute razsežnosti. Do vojne zavzema kritično držo in se postavlja po robu militarizma. Njena svoboda izražanja je imela svojo ceno v emigraciji. Da je lahko izrazila eno bolečino, je morala sprejeti nase usodo desetnice, ki sedi pred domovino, domovina pa se dela, da je ne vidi. Vse njeno težko izkustvo v otroštvu jo je navdajalo z nezaupanjem in dvomom, da se lahko zgodi preporod v Sloveniji. Vse to, kar izdajajo njene pesmi, ki pričajo o njenih vojnih in poveljnih travmah, pa še zdaleč ni vse, kar lahko povemo o njeni poeziji. Menim, da je potrebno povedati tudi to, da je s svojo poezijo zrasla nad probleme ožjega družbenega okolja. Postavlja se na stran vseh, katerih svoboda je teptana, ne glede na katerem koncu sveta ali v družbi se nahajajo. Njena poezija v nas vzgaja skrb za okolje in v nas budi spoštovanje do živali in do vsega stvarstva. Je kritična do potrošništva in materializma. S svojo poezijo bdi nad problemi, ki v sodobnem času ogrožajo naš obstoj in hrepeni po duhovno spreobrnjenem človeku, ki išče svojo pot v božji ljubezni. Vse to, in še kaj več, uzremo, če se podamo na sprehod po poeziji Milene Merlak Detela.

6 LITERATURA

1. Merlak Detela, Milena. 1964. *Sodba od spodaj*. Trst: Sodobna knjiga.
2. ---1968. *Beseda brez besede*. London: Sodobna knjiga.
3. ---1976. *Zimzelene luči*. Trst: Mladika.
4. ---1985. *Kaj je povedala noč /Was die Nacht erzählt / What night reveals*. Celovec: Mohorjeva družba.
5. ---1997. *Svet svitanja*. Celovec: Mohorjeva družba.
6. Debeljak, Tine in Franci Papež, ur. 1980. *Slovensko zdonsko pesništvo*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija.
7. Detela, Lev. 1987. *Časomer življenja: Spominsko srečanje s polpreteklostjo*. Buenos Aires: SKA.
8. --- 1999. Povojna slovenska zdonska književnost v Evropi.V: *Slovenska izseljenska književnost 1*, ur. Janja Žitnik, 117 –121. Ljubljana: Založba ZRC.
9. --- 1999. Prevajalci (zdonske) književnosti v Evropi. V *Slovenska književnost 1*, ur. Janja Žitnik, 245–255. Ljubljana: Založba ZRC.
10. --- 2014. Obsežna štirijezična antologijska izdaja pesmi Milene Merlak Detela. *Zvon XII* (6): 37–38.
11. Emeršič, J. 1997. Pogovor z Mileno Merlak Detela: »Živeti skušam v skladu z božjim stvarstvom na zemlji in na nebu. *Tednik*, (27. maj).
12. Ferenc, Mitja. 2001. Povojna usoda sakralnih objektov na nekdanjem nemškem jezikovnem območju na Kočevskem. *Kronika* 49 (1–2): 123–140.

13. Forstnerič – Hajnšek, Melita. 1990. »Bila sem medplanetarni enonožec«: s slovensko pesnico z Dunaja. *Večer*, 22 (28. julij).
14. Graves, Robert. 1968. *New Larousse Encyclopedia of Mythology*. New York: Crescent Books.
15. Komjanc, Maja. 2016. *Poezija Milene Merlak Detela*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
16. Novak Popov, Irena, ur. 2014. *Antologija slovenskih pesnic 2*. Ljubljana: Založba Tuma.
17. --- 2014. *Novi sprehodi po slovenski poeziji*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.
18. ---2016. *Metoda analize pesmi*. Ljubljana. Interno gradivo.
19. Pibernik, France, ur. 2002. *Beseda čez ocean: antologija slovenske zdomske poezije*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
20. Poniž, Denis. 1997. Nekaj utrinkov ob Svetu svitanja Milene Merlak Detela. V: Milena Merlak: *Svet svitanja*. Celovec: Mohorjeva založba.
21. Rodovnik rupske rodbine. Dostopno prek: http://peter.petkovec.com/Rodovnik/family.php?database=humo2_&id=F80&main_person=I271 (26. september 2016).
22. Žitnik Serafin, Janja. 2008. *Večkulturna Slovenija*. Ljubljana: Založba ZRC.
23. ---1999. Milena Merlak Detela. V *Slovenska izseljenska književnost*, ur. Janja Žitnik, 210–219. Ljubljana: Založba ZRC.
24. Žajdela, Ivan. 2007. *Strah na koncu vasi*. Družina, 15. maj. Dostopno prek: <https://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/clanek/56-19-CerkevDoma-11> (26. september 2016).

